
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

КОСТЮК Наталія,

ст. викладач кафедри психології, соціології та права ВТЕІ КНТЕУ

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ В ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

Надано порівняльну характеристику загальних принципів застосування норм права. Обґрунтовано думку про системоутворюючий характер принципу справедливості правозастосування.

Ключові слова: норми права, застосування норм права, принципи застосування норм права, принципи: верховенства права, справедливості, доцільності, законності, обґрунтованості, ефективності, гуманізму.

Костюк Н. Принцип справедливості в правоприменении. Дана сравнительная характеристика общих принципов применения норм права. Обоснована мысль о системообразующем характере принципа справедливости правоприменения.

Ключевые слова: нормы права, применение норм права, принципы применения норм права, принципы: верховенства права, справедливости, целесообразности, законности, обоснованности, гуманизма.

Постановка проблеми. У зв'язку з побудовою в Україні демократичної правової держави виникає необхідність визначення поняття принципів застосування норм права. Суб'єкти їх застосування повинні діяти тільки на підставі і відповідно до законодавства держави, керуючись зазначеними принципами. Сфера цієї діяльності має бути чітко визначена нормативно-правовими актами, її мета – впорядкування суспільних відносин. Втілення у життя правил поведінки, що становлять зміст права, здійснюється у процесі застосування норм, через які досягається результат, закладений законодавцем при виданні норми

права. Тому своєчасне і точне застосування правових норм – це найважливіша передумова додержання та зміцнення правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням спеціальних принципів застосування норм права присвячено праці сучасних українських науковців: В. В. Городовенко, І. Г. Бабича, Д. О. Бочарова, Д. І. Левчишена, Б. В. Малишева, П. М. Рабіновича., С. П. Погребняка, які визначають, що до основних спеціальних принципів застосування норм права належать принципи: верховенства права, справедливості, законності, обґрунтованості, доцільності, ефективності, гуманізму [1–7].

Оскільки проблема застосування норм права і принципу справедливості у правозахисній діяльності не отримала достатньої популярності серед вітчизняних науковців, існує потреба її більш ретельного дослідження.

Метою статті є дослідження принципів застосування норм права в цілому та аналіз соціально-правового аспекту принципу справедливості у їх системі.

Матеріали та методи. Інформаційною базою дослідження стали Конституція України [8] та наукові праці вітчизняних вчених. У ході наукового дослідження використано такі загальнонаукові та спеціально-юридичні методи: системний – для визначення принципів застосування норм права як складної, динамічної, функціональної системи, що охоплює різноманітні компоненти зі своїми специфічними завданнями і функціями; порівняльно-правовий – для виявлення спільних та відмінних рис принципів застосування норм права.

Результати дослідження. Принципи застосування норм права – це загальні засади, керівні ідеї, які виступають загальнообов’язковими вимогами, що виконують функцію загально-нормативних орієнтирів. Вони є цілісною системою керівних юридичних засад, які впливають на різноманітні аспекти застосування норм права в єдності матеріально-правових і процедурно-процесуальних начал.

Відповідно до чинної Конституції Україна є демократичною, правовою державою, в якій пріоритет серед інших соціальних цінностей належить правам, свободам людини і громадянина, тому досліджуючи проблеми принципу справедливості застосування норм права, особливо слід наголосити на реалізації принципу справедливості в правозастосовній діяльності [8, с. 1]. Тобто принцип справедливості застосування норм права необхідно розглядати не як декларативний, а як реально діючий, що завжди має використовуватися суб’єктами застосування при вирішенні конкретної справи на усіх стадіях правозастосовного процесу. Саме в принципі справедливості поєднуються моральні та правові засади, оскільки він закріплений законом, забезпечується державою та формується і підтримується моральними основами суспільства, через що виявляється його соціально-правовий

аспект. Зазначений принцип відображає відповідність суспільної думки про прийняте рішення самому рішенню. Від того, наскільки переконливим та морально-виправданим є рішення компетентного органу, залежить його авторитет. Принцип справедливості – це етико-юридичний феномен, цінність якого виявляється в процесі застосування норм права, досягненні оптимального співвідношення між приватними та загальнолюдськими цінностями, в тому числі правовими, які відповідають рівню економічного, політичного, соціального та культурного розвитку суспільству і забезпечують успішне вирішення як актуальних, так і перспективних завдань нормативного регулювання.

Хоча справедливість є моральним явищем, яке надає морально-етичну оцінку відносинам у форматі «суспільство – особа – її вчинки», важливо зосередити увагу на розгляді соціально-правового аспекту застосування принципу справедливості у системі норм права. Вперше формально-структурний аналіз ідеї справедливості з точки зору соціологічної позиції представив Аристотель, диференціювавши її на розподіляючу (політика) і порівняльну (економіка та право). Він вважав, що справедливість є «золотою серединою», тим явищем, яке поєднує законне і рівномірне [9, с. 146].

«Право має регулювати людську поведінку в такий спосіб, – зазначає Р. Циппеліус, – щоб вигоди (цінності, переваги) й обтяження (витрати, зобов'язання) були розподілені справедливо; суперечливі інтереси були задоволені в порядку, відповідному до їх ваги та значущості; той, хто чинить карані діяння, отримував би за них належну відплату, – одне слово, аби при вирішенні конфліктів, які виникають у суспільстві, панувала справедливість» [10, с. 93].

Забезпечення соціальної справедливості здійснюється не лише через правоутворення, але й через правозастосування, адже навіть справедливий закон потребує справедливого застосування. Якісним показником нормативно-правових актів є їх відповідність і узгодженість із загальноприйнятими стандартами прав і свобод людини. Принцип справедливості – це вимога до актів застосування норм права, що відображає ідею про соціальну справедливість суспільства, означає розуміння правильності рішення з точки зору інтересів народу і держави, дає особі, яка застосовує норми права, впевненість у тому, що прийняте рішення слугує інтересам людей, а також найбільш послідовно і повно відповідає потребам окремих громадян, громадських організацій. Моральна оцінка випадку, що підлягає вирішенню, повинна обов'язково враховуватися при застосуванні норм права, тому що робота державного апарату не може визначатися лише юридичною значимістю фактів. Справедливість вважається усіма народами найвищою цінністю і є для них універсальним принципом. Норми з відносно визначеними, альтернативними, дискреційними елементами мають застосовуватися не лише на засадах доцільності,

але й на основі принципу справедливості, з огляду на рівень матеріальної забезпеченості, ступеня вини, спроможності адекватно оцінювати значення власних дій учасниками правового конфлікту та інші індивідуальні особливості даних ситуацій. Правило *suum cuique ex aequo et bono* (кожному – своє, по справедливості і доброті), сформульоване ще в епоху Давнього Риму, з часом не втратило своєї актуальності [3, с. 10].

Окремо слід згадати потребу забезпечення об'єктивності, неупередженості компетентних суб'єктів під час здійснення ними правозастосовної діяльності як необхідної передумови ухвалення справедливих рішень. С. Погребняк пише: «Низка правових вимог безпосередньо впливає з принципу справедливості. Проте відповідність позитивного права справедливості існує не завжди. У деяких випадках позитивне право може випереджати або відставати від суспільних уявлень про справедливість; частина норм є «етично індиферентними»; крім того, право може орієнтуватися на інші цінності (принципи)» [5, с. 15]. Соціальною ознакою справедливості є те, що цей принцип формується під впливом певної поведінки і стереотипів мислення людей, які, з одного боку, впливають на виникнення традицій у певному суспільстві, а з іншого, – забезпечують здатність до інноваційної адаптації. Такі стереотипи є соціальними регуляторами, які надають можливість пересічним громадянам оцінити адекватність конкретного соціокультурного розвитку.

Упередженість і справедливість – принципово несумісні поняття. Норма права може застосовуватися в точному її значенні лише до тих пір, доки вона не призведе до результатів, які принижують почуття справедливості. Взагалі справедлива норма в цьому випадку може призвести до найбільш несправедливих наслідків. Прикладом слугують випадки зловживання владою працівниками судових органів, які, нехтуючи законодавством про боротьбу з корупцією, виносять упереджені рішення, керуючись власними інтересами, а не законом.

Доцільна норма може зумовити наслідки, які не були її метою. Не слід ігнорувати правило про те, що право існує не заради самого себе, не для панування ідей, а заради живих людей. Несправедлива дія норми спроможна створити психічне враження, яке підриває логічне значення абстрактної норми. Тому, якщо норма справедлива і доцільна взагалі, її потрібно застосовувати таким чином, щоб вона не призводила до несправедливих і недоцільних наслідків. Якщо норма взагалі несправедлива і недоцільна, її слід застосовувати так, щоб вона не мала прикрих і безглузвих наслідків. Саме тому, приймаючи рішення у справах про надання пільг малозабезпеченим верствам населення, представники органів державної влади та соціальних служб зобов'язані в кожному конкретному випадку розглядати підстави для їх отримання, а не приймати рішення по аналогії, тому що це сприяє помітному збільшенню доходів заможних верств населення.

Застосування норми права з врахуванням її змісту до конкретних життєвих обставин для усунення небажаних наслідків, складає принцип справедливості чи доцільності? Вказані принципи знаходяться в контроверсійному співвідношенні. Перший заперечує норми права з точки зору реальних індивідуальних інтересів, впливу почуттів людей чи політичної кон'юнктури. Другий – відстоює норму права з точки зору абстрактних суспільних інтересів, які містять численні індивідуальні інтереси поза їх безпосереднім поєднанням у конкретних соціально-політичних умовах. Вся правозастосовна діяльність управлінських органів (незалежно від їх галузевої належності) здійснюється у порядку, який регламентований адміністративно-процесуальними нормами. Це обумовлено єдністю мети і завдання, загальністю принципів, які покладено в основу застосування норм права органів управління, а також прийомів і засобів, що використовуються при здійсненні цієї форми управлінської діяльності. Хоча доцільність є самостійною правовою вимогою, що висувається до акта застосування норм права і виявляється лише в рамках закону, але вона також пов'язана з принципом справедливості, оскільки тільки справедливе рішення може бути доцільним, а не навпаки. Розуміння поняття принципу доцільності правозастосовної діяльності має декілька підходів.

У першому – застосування юридичної норми визнається доцільним тоді, коли воно забезпечує досягнення того соціального ефекту, заради якого було створено норму.

У другому – воно співвідноситься з поняттям оптимальності. Відповідно, доцільним має визнаватися лише такий варіант застосування норми, який надає можливість найкраще (за даних умов) досягти її мети. Таке розуміння доцільності ґрунтується на діалектиці співвідношення цілей і способів її досягнення: будь-яка мета може бути реалізована в конкретних умовах за допомогою різних дій (засобів), проте суб'єкт застосування норм права повинен обирати такі з них, які забезпечуватимуть досягнення мети швидше та простіше, з меншими «витратами».

Досліджуючи принцип справедливості, слід розглянути його подвійні об'єктивно-суб'єктивні властивості. З одного боку, суб'єкт застосування норм права, приймаючи рішення керується об'єктивними законами, з іншого – робить це через призму власних особливих поглядів і свого досвіду.

Одним з найважливіших умов забезпечення принципу справедливості є дотримання суб'єктом застосування норм права вимог щодо відповідності міри юридичної відповідальності еквівалентності правопорушення. Розглядаючи застосування норм права як стадійний, інтелектуальний процес, що складається з певних етапів, слід відзначити, що принципом справедливості суб'єкт застосування повинен користуватися на усіх етапах.

Якщо принцип справедливості залежить від соціуму і визначає цінності, які мають важливе значення для суспільства, то принцип верховенства права є універсальним, цілісним феноменом, що реалізується на практиці в нормах міжнародного та внутрішнього права, і визначається як сукупність правил, що легітимовані суспільством, базуються на історично-досягнутому рівні соціальної етики, які виражають ідеї пріоритету природних прав людини і примата права над державою, виявляються у верховенстві Конституції та правових законів. Принцип справедливості тісно пов'язаний з принципом законності, оскільки без справедливості законне рішення перетворюється у формальне, позбавлене соціального і гуманістичного змісту та перспективи.

Принцип справедливості та принцип обґрунтованості мають одну мету – досягнення істини по справі, яка базується на законі. На думку Н. Глинської, обґрунтованість ухваленого рішення становить результат його підтвердження й передбачає підтвердження правильності всіх висновків, що містяться в конкретному правозастосовному акті, посиланнями на відповідні норми права, сукупністю доказів і взаємопов'язаних з ними переконливих доводів [11, с. 12].

Зміст принципу ефективності полягає в тому, що орган застосування норм права зобов'язаний обрати найбільш оптимальний, ефективний варіант з усіх запропонованих правовою нормою. В результаті застосування юридичних норм має бути забезпечене найбільш повне, максимально ефективно досягнення їх мети в даних конкретних життєвих відносинах.

Одним з найважливіших принципів застосування правових норм є принцип гуманізму, якому в науковій літературі останніх десятиліть приділялось мало уваги. Якщо у філософському розумінні гуманізм означає людяність, поважне ставлення людини до людини, захищеність особистості, то у праві виражаються загальнолюдські цінності – рівноправність всіх людей, соціальна справедливість, політичні права і свободи тощо. Прийняття рішень на підставі права і з урахуванням принципів справедливості та гуманізму свідчить про високий рівень правосвідомості та правової культури суб'єктів правозастосування, що суттєво впливає на стан законності й правопорядку, розвитку правової демократії, становлення правової держави та громадянського суспільства в Україні. В процесі правозастосування потрібно враховувати законні інтереси і потреби як окремих громадян, так і всього суспільства. Тільки врахування діалектичної єдності інтересів громадянина і держави, єдності юридичних прав і обов'язків дозволить приймати гуманні рішення як відносно окремих громадян, так і держави та суспільства.

Принципи верховенства права, законності, справедливості, доцільності, обґрунтованості, ефективності та гуманізму є самостійними у процесі застосування норм права, які тісно між собою пов'язані.

Саме тому суб'єкт застосування норм права має системно підходити до застосування цих принципів на усіх стадіях процесу застосування норм права, що вплине на винесення законних і справедливих актів.

Висновки. На сучасному етапі розвитку правової держави в Україні становить інтерес не природне право як таке, а його морально-гуманістичний аспект. Саме тому, застосування норм права відповідно до природно-правової концепції здійснюється компетентним суб'єктом на основі принципу верховенства права з метою встановлення справедливості у кожній конкретній справі та захисту прав і свобод людини. Принцип справедливості означає розуміння правильності рішення з точки зору гармонії інтересів народу і держави, впевненість суб'єкта застосування норм права, а також оточуючих у тому, що прийняте рішення слугує інтересам людей, а також найбільш послідовно і повно відповідає потребам суспільства, громадських організацій та інтересам окремих громадян. Застосування норм права має на меті задоволення певних інтересів: особи, держави, суспільства. Воно здійснюється компетентними суб'єктами в межах норм права, з дотриманням певної процедурності і має відповідати принципам верховенства права, законності, гуманізму, обґрунтованості, доцільності, ефективності, справедливості. Принципи застосування норм права – це цілісна система загальних, керівних засад, які виконують функцію загальнонормативних орієнтирів і виступають загальнообов'язковими вимогами до застосування норм права. Розглядати їх слід у комплексі, оскільки нівелювання одного з принципів призведе до руйнування всієї системи.

Правове закріплення принципу справедливості пов'язане з розвитком ідеалів справедливості в певному соціумі, який розкривається через прийняття неупереджених рішень, які видаються на підставі і для виконання законів з додержанням спеціальних процедур щодо прийняття таких рішень. Його можна розглядати, як з моральної точки зору, так і з соціально-правової, оскільки – це етико-юридичний феномен, цінність якого виявляється в процесі застосування норм права, досягненні оптимального співвідношення між загальнолюдськими, в тому числі і правовими цінностями, що відповідають рівню економічного, політичного, соціального і культурного розвитку суспільства та забезпечують успішне вирішення завдань нормативного регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Городовенко В. В. Принцип справедливості судової влади: загальнотеоретичні аспекти. Адвокат. 2012. № 2. С. 20–24. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_2_3.
2. Бабич І. Г. Визначення місця принципу справедливості в сучасній системі принципів права. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 59. С. 191–197. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_59_25.
3. Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми. Дніпропетровськ : АМСУ, 2006. 73 с.

4. Левчишен Д. І. Управлінське моделювання реалізації принципу соціальної справедливості у державному управлінні. Ефективність державного управління. 2013. Вип. 37. С. 263–270. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2013_37_37.
5. Малишев Б. В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). Бюл. М-ва юстиції України. 2012. № 8. С. 14–20.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Львів : Край, 2007. 192 с.
7. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2009. 36 с.
8. Конституція України : Основний Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Аристотель. Сочинения : в 4-х т. М. : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
10. Циппеліус Р. Юридична методологія. К. : Реферат, 2004. 176 с.
11. Глинська Н. В. Обґрунтування рішень у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 20 с.
12. Погребняк С. П. Принцип пропорційності в судовій діяльності. Філософія права і загальна теорія права. 2012. № 2. С. 49–55.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2016.

Kostyuk N. The principle of justice in law enforcement.

Background. In connection with the construction of a democratic constitutional state in Ukraine there is a need for a definition of the principles of law application. Subjects of application of the law should act only under and in accordance with the legislation of Ukraine, guided by the principles of the application of the law. The scope of these activities should be clearly defined by normative and legal acts, with the purpose of streamlining of public relations; it is directed by the state, so it is possible to speak about a special form of governance of society.

The purpose of this article is to study the principles of application of the law in general and the analysis of the social and legal aspect of the principle of fairness in their system.

Materials and methods. The information base of research is the Constitution of Ukraine, scientific works of domestic scientists. The study used general scientific and special legal methods: systemic – to determine the principles of application of the law as a complex, dynamic, functional system, that includes the different components with their specific tasks and functions, which interact with each other for achievement of this objective, comparative legal method – to identify common and distinctive principles of application of the law.

Analysis of recent researches and publications. The works of many contemporary Ukrainian scientists are devoted to the study of the special principles of application of the law and refer the rule of law, legality, validity, expediency, efficiency and humanism to the basic special principles of law application. But the problem of applying the principle of justice in human rights activities has not received sufficient popularity among the domestic scientists, so there is a need for their research.

The results of the study. Principles of application of the law are general principles, which are mandatory requirements, performing the function of general and normative guidelines. They are the integral system of governing legal principles, which affect various aspects of the application of the law as the unity of substantive and procedural principles. A comparative description of the principles of justice, rule of law, legality, validity, appropriateness, efficiency, humanism in the system of application of the law was offered. The opinion on the nature of the principle of justice as a system was grounded.

Conclusion. Principles of application of the law are the holistic system of general guidelines, which serve as general and normative guidelines and act as obligatory requirements for application of the law. The principle of justice is ethical and legal phenomenon, the value

of which is manifested in the process of application of legal norms, achieving the optimum balance between general human, including legal values corresponding to the level of economic, political, social and cultural development of society and provide a successful solution of both immediate and long-term objectives of normative regulation.

Keywords: rule of law, application of law, the principles of application of the law, the principles of the rule of law, justice, appropriateness, legality, validity, efficiency, humanism.

REFERENCES

1. Gorodovenko V. V. Pryncyp spravedyvosti sudovoi' vlady: zagal'noteoretychni aspekty. Advokat. 2012. № 2. S. 20–24. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_2_3.
2. Babych I. G. Vyznachennja misecja pryncypu spravedyvosti v suchasnij systemi pryncypiv prava. Aktual'ni problemy derzhavy i prava. 2011. Vyp. 59. S. 191–197. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_59_25.
3. Bocharov D. O. Pravezastosovcha dijalnist': ponjattja, funkcii' ta formy. Dnipropetrovsk : AMSU, 2006. 73 s.
4. Levchyshen D. I. Upravlins'ke modeljuvannja realizacii' pryncypu social'noi' spravedyvosti u derzhavnomu upravlinni. Efektyvnist' derzhavnogo upravlinnja. 2013. Vyp. 37. S. 263–270. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2013_37_37.
5. Malyshev B. V. Pryncyp verhovenstva prava (teoretyko-pravovyj aspekt). Bjul. M-va justycii' Ukrainy. 2012. № 8. S. 14–20.
6. Rabinovych P. M. Osnovy zagal'noi' teorii' prava ta derzhavy. L'viv : Kraj, 2007. 192 s.
7. Pogrebnjak S. P. Osnovopolozhni pryncypy prava : avtoref. dys. ... d-ra juryd. nauk. Harkiv, 2009. 36 s.
8. Konstytucija Ukrainy : Osnovnyj Zakon Ukrainy. Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.
9. Aristotel'. Sochinenija : v 4-h t. M. : Mysl', 1983. T. 4. 830 s.
10. Cypelius R. Jurydychna metodologija. K. : Referat, 2004. 176 s.
11. Glyns'ka N. V. Obg'runtuvannja rishen' u kryminal'nomu procesi : avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk. Xarkiv, 2003. 20 s.
12. Pogrebnjak S. P. Pryncyp proporcionosti v sudovij dijalnosti. Filosofija prava i zagal'na teorija prava. 2012. № 2. S. 49–55.